



ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

CIVILIZACINĖS KOMPARATYVISTIKOS SLINKTYS IR AKADEMINIO MOKSLO MARGINALIJOSE BUVUSIŲ CIVILIZACINIŲ FENOMENŲ PAŽINIMO AKTUALĖJIMAS

Developments of Comparative Civilization Studies
and Increasing Topicality of Previously Academically
Marginalized Civilization Phenomena

SUMMARY

In the process of radical changes in the world throughout these last several decades, for example, numerous old and new civilizational challenges and conflicts across various parts of the planet, comparative civilization studies has made a major resurrection. It is apparent that *today we are living in the era of special topicality of civilizational issues and a golden age of their research which leads to increasing visibility of major theoretical and methodological developments in comparative civilization studies*. This interest is directly associated with geopolitical shifts within the present world that enters the meta-civilization stage of development and with related radical political, social, and cultural transformations. The article is concerned with theoretical and methodological developments within comparative civilization studies that have become topical throughout the last decade with particular focus on the apparent turn towards understanding new civilization phenomena (for example, those of Meroe, Axum, Mali, Ghana and Songhay in Sub-Saharan Africa, Olmec, Zapotec, Maya, Toltec, Norte Chico, Moche, Sioux and numerous Northern ethnocultural groups in the Americas, and Melanesians, Micronesians and Polynesians in Oceania) that are presented as important not only for deeper appreciation of civilizational history, but also for the better understanding of newest trends forming contemporary meta-civilization.

SANTRAUKA

Pastaraisiais dešimtmečiais radikaliai keičiantis mus supančiam pasauliui, įvairiose Žemės rutulio dalyse įsižiebiant seniems ir atsirandant vis naujiems neišspręstiems civilizaciniais iššūkiais bei konfliktams,

RAKTAŽODŽIAI: civilizacija, kultūra, civilizacijos teorija ir metodologija, marginalinės civilizacijos.

KEY WORDS: civilization, culture, civilizational theory and methodology, marginal civilizations.

regimas naujas galingas civilizacinės komparatyvistikos studijų atgimimas. Nedaug nusižengdami tiesiai galime teigti, kad šiandien gyvename ypatingo civilizacinių problemų aktualėjimo, o kartu ir jų tyrinėjimų aukso amžiuje, kuriame civilizacinėje komparatyvistikoje ryškėja esminiai teoriniai ir metodologiniai virsmai. Šis civilizacinės komparatyvistikos studijų proveržis tiesiogiai susijęs su naujomis dabartinio, į metacivilizacinę raidos pakopą žengiančio, pasaulio raidoje išryškėjusiomis geopolitinėmis slinktimis, radikaliais politiniais, socialiniais ir kultūriniais virsmis. Straipsnio dėmesio centre yra pastarąjį dešimtmetį ypatingą aktualumą įgavusios teorinės ir metodologinės civilizacinės komparatyvistikos slinktyje, joje ryškėjantis posūkis į anksčiau akademinio mokslo marginalijose buvusių civilizacinių (Juodojoje Užsacharės Afrikoje – Merojės, Aksumo, Malio, Ganos, Songajų, Naujajame pasaulyje – olmekų, sapotekų, majų, toltekų, Norte Čiko, Močės, indėnų sijų, įvairių šiaurės klajoklių tautų, Okeanijoje – Melanezijos, Mikronezijos, Polinezijos ir kt.) fenomenų pažinimą, kurie straipsnyje yra traktuojami kaip svarbūs gilesniam ne tik civilizacijos istorijos, tačiau ir jų naujausių tendencijų dabartinėje metacivilizacijoje suvokimui.

IŽANGA

Civilizacinių procesų apmąstymas pastaraisiais dešimtmečiais pagimdė daug istoriosofinių nuojautų kupinų diskusijų apie „istorijos pabaigą“, „neišvengiamus skirtingų civilizacijų konfliktus“, „Vakarų civilizacijos viešpatavimo eros pabaigą“, „prasidėjusį Rytų civilizacijų įsigalėjimo amžių“, „pasaulinės sistemos centro sugrįžimą į savąją vietą Azijos civilizacinėse erdvėse“, ir pan. Konfrontuojančių ideologijų susidūrimas nuožmiuose pasauliniuose karuose, kolonializmo sistemos žlugimas ir kokybiškai naujų, su galingais religiniais ir etniniais konfliktais, krizių židinių atsiradimas rodo, kad neseniai pasibaigusiam XX a. vyravo *ideologiniai prieštaravimai*, o dabar pasauliui sparčiai žengiant į naują metacivilizacinę informacinių technologijų viešpatavimo epochą *į pirmą eilę tautų ir valstybių santykiuose išskyla civilizacinių kodų, religinių ir etninių saviidentifikacijų skirtumai, nacionalizmo bei izoliacionizmo apraiškų blykstelėjimai. Mesdamos iššūkius galingsoms globalizacijos tendencijoms, šios apraiškos daro įtaką naujoms besiformuojančioms geopolitinių galių santykių konfiguracijoms, kuriose vis didesnę svarbą įgau-*

na civilizaciniai, religiniai ir etniniai veiksniai. Taip į įvairių humanistikos sričių mokslininkų tyrimo lauką pakliūna vis didesnio mokslininkų dėmesio susilaukiantis civilizacijos fenomenas, kuris yra dabartinės į daugybę subdisciplinų išsišakojusios *civilizaciologijos* (mokslas apie civilizaciją) pagrindinis pažinimo objektas.

Šiame prieštaringus civilizacinius procesus apmąstančiame moksle postmodernioje epochoje keisčiausiu būdu sugyvena skirtingos teorinės, metodologinės nuostatos ir netgi atvirai konfrontuojančios idėjos. Daugelis atrodžiusių tvirtai nusistojusių civilizacijos tyrinėjimuose požiūrių, išnyrant naujiems skirtingų mokslinio pažinimo sričių duomenims, faktams, atsirandant kitokioms jų interpretacijoms ir įsigalint naujiems, tikslesniems civilizacinių fenomenų tyrinėjimo metodams, keičiasi. Dėl šių pokyčių poveikio anksčiau vyravusias ir į universalumą pretendavusias globalias *metateorijas* vis dažniau išstumia konkrečių mokslinio pažinimo sričių laimėjimais besiremiančios įvairios instrumentinės *mikroteorijos*, sutelkiančios savo

dėmesį į daugelio civilizaciologijos ir civilizacinės komparatyvistikos marginalijose anksčiau buvusių reiškinų kri-

tinį pervertinimą ir naujų teorinių ir metodologinių nuostatų bei tyrinėjimų vektorių formavimąsi.

CIVILIZACIOLOGIJOS MOKSLŲ SISTEMA

Netgi įdėmiau retrospektyviu žvilgsniu žvelgdami į dabartinius civilizacinius procesus ne visuomet pastebime, kaip sparčiai keičiasi ne tik mus supantis pasaulis, tačiau ir jame vykstančius pokyčius apmaštantis pažinimas, kuris, apsiginkluodamas naujais, anksčiau neįsivaizduojamai tiksliais analizės metodais, atskleidžia vis naujų probleminių civilizacinio proceso pažinimo laukų aktualumą ir svarbą. Civilizacijos fenomenas yra dabartinės *civilizaciologijos* (civilizacija (lot. *civis* „piliėtis“ ar „miesietietis“) + gr. žod. *logos* (gr. *λογος*, *logos* – žodis, kalba, mintis, sąvoka, protas – sąvokos, reiškiančios visuotinę pasaulio tvarką, dėsni) mokslinio pažinimo objektas, kurį analizuojant ryškėja radikalus posūkis į anksčiau akademinio mokslo marginalijose buvusių reiškinus.

Daugelis dabartinės *civilizaciologijos* problemų išplaukia iš pamatinės kategorijos „civilizacija“ neapibrėžtumo ir skirtingos jos interpretacijos. Sąvoka *civilizacija* aprėpia daug skirtingų žmonijos istorijos, socialinio gyvenimo, žmogaus santykių su jį supančiu gamtos pasauliu ir jo sukurtos kultūros sričių. Glaustai tariant, ji yra *visa tai, kas nėra tiesiogiai žmogui duota gamtos, vadinasi, tai, ką jis išrado ar pritaikė savo būčiai įvairiose kūrybinės veiklos srityse*. Kita vertus, civilizacija yra tokia visuomenės materialųjų bei dvasinių vertybių, simbolių raidos būklė, kuriai būdinga jos instrumentų ir

vartojamų išteklių nuolatinė plėtra, vis naujų visuomeninių, valstybinių organizacijų, institucijų ir su jomis susijusių veiklos formų sklaida.

Visus šiuos sudėtingus civilizacinio proceso reiškinus tyrinėjo didaus arabų mąstytojo Ibn Khaldūno (1332–1406) tyrinėjimuose užgimusi ir pastaraisiais dviem šimtmečiais intensyviai besiplėtojanti mokslinio pažinimo sritis – *civilizaciologija*, kuri, vis aiškiau apčiuopdama savo tyrinėjimų sritį, tampa solidžia tarpdalykine disciplina su savo tyrinėjimo objektu, uždaviniais, kategorijų aparatu ir pagrindinių problemų tyrinėjimo laukais. Savo tyrinėjimo objektu ir universaliomis ambicijomis ji artima kultūrologijai, tačiau, skirtingai nei pastarosios, jos dėmesio fokuse yra ne tik *kultūra*, o pirmiausia didesnio masto makrosociologinės struktūros, vadinamos *civilizacijomis*.

Civilizaciologija yra mokslas apie civilizaciją[as], galbūt netgi tiksliau būtų sakyti, kad tai yra įvairių socialinių, humanitarinių ir daugybės kitų pagalbinių mokslų sisteminė *visuma*, tyrinėjanti įvairias civilizacijos fenomeno būties ir istorinės raiškos formas, atskirus sociokultūrinius, visuomeninius darinius ar jų grupes skirtingais jų istorinės raidos etapais. Į šio mokslų sistemos tyrinėjimo objektą taip pat įeina įvairių civilizacijų tarpusavio ryšiai, įtakos, technologinių žinių sklaida bei daugybė kitų skirtingų

civilizacinių pasaulių materialinės ir dvasinės kultūros sandų. Dabartinės civilizaciologijos vienas pagrindinių uždavinių yra įvairių jos sistemą sudarančių mokslinių žinių *integracija*, kuria remiantis atsiveria plačios galimybės mokslškai analizuoti pagrindines dabartinės civilizacinės raidos tendencijas, prognozuoti artimiausias ir tolimesnes jos raidos perspektyvas.

Vadinasi, skirtingai nei daugelis kitų mokslų, kurie specializuotai tyrinėja atskiras mokslinio pažinimo sritis ir siekia savo probleminių tyrinėjimų lauką atriboti nuo kitų mokslų, dabartinė civilizaciologija, būdama integrali disciplina, *sistemiškai vienija įvairių civilizacijos fenomeną tyrinėjančių socialinių, humanitarinių ir kitų mokslų laimėjimus*. Todėl įvairius civilizacijos aspektus tyrinėjančių mokslų žinios, civilizaciologijos mokslo sistemoje jungdamosi ir persiklodamos, tampa visuminio bei tarpdalykinio civilizacijos tyrinėjimo pagrindu.

Akivaizdu, kad be konkrečių dabartinės civilizacinės raidos problemos(ų) aiškaus formulavimo, jų istorijos išmanymo neįmanoma prasmingai analizuoti sudėtingų civilizacinių fenomenų ir juolab pateikti adekvačių atsakymų į natūraliai kylančius, nevienareikšmius dabartinių sudėtingų civilizacinių procesų klausimus. Kita vertus, gilesnis pasinėrimas į daugybės skirtingų civilizacinių pasaulių gyvavimo, sąveikos, jų socialinio ir kultūrinio kosmoso teritorijas, jų kompleksinė visuminė ir lyginamoji analizė reikalauja daugybės lanksčių tarpdalykinių teorinių ir metodologinių tyrinėjimo strategijų, metodų, priėgų. Todėl sudėtingiausių civilizaci-

nių fenomenų pažinimo srityje ypatingą svarbą įgauna į civilizaciologijos mokslų sistemą įeinančios įvairios pamatinės ir pagalbinės bei taikomosios disciplinos.

Aptariamoje integralioje civilizaciologijos mokslų sistemoje galima išskirti tris pagrindinius *istorinių, teorinių ir metodologinių* problemų laukus tyrinėjančius mokslus, savotiškus tris banginius ant kurių nugarų ir kuriasi didžiulis dabartinės šios mokslinio pažinimo sistemos antstatas. Tai – pirmiausia du jau tvirtas akademines tradicijas turintys civilizacijos fenomeną tyrinėjantys mokslai: *civilizacijos istorija* ir *civilizacijos teorija*, greta kurių vis tvirtesnes pozicijas įgauna sparčiai metacivilizacinės kultūros sąlygomis besiplėtojanti ir į metodologinių civilizacijos problemų sprendimą besiorientuojanti mus labiausiai dominanti *civilizacinė komparatyvistika*. Šalia jų yra grupė kitų pagalbinių mokslų: kultūrologija, istorija, orientalistika, filosofija, politinė ekonomija, socialinė psichologija, geografija, geopolitika, menotyra, lingvistika, etnologija, etnografija, antropologija, demografija, klimatologija ir daugybė kitų.

Svarbias pozicijas civilizaciniuose tyrinėjimuose tradiciškai išsaugo istorinės disciplinos, kurių šalininkai, remdamiesi įvairiais dokumentuotais šaltiniais bei artefaktais, įvairias aspektais tyrinėja ir interpretuoja civilizacinius procesus. „Istorija nuolat prasideda iš naujo, – teigia XX a. istorijos patriarchas Fernandas Braudelis, – nuolat save kuria, nuolat save aplenkia, jos dalia nesiskiria nuo kitų humanitarinių mokslų dalios. Taigi aš netikiu, kad mūsų rašomos istorinės knygos būtų vertingos dešimtmečių de-

šimtmečiais. Nėra knygos, kuri būtų parašyta syki visiems laikams, ir mes visi tai žinome“ (Braudel 1994: 126–127).

Iš daugybės istorinių disciplinų anksčiau civilizaciologijos tapimo tarpsniu, ypač XIX a. įsivyraujant vokiečių klasikinei filosofijai, ypatingą reikšmę įgijo istorinių mokslų metodologijos tapimą smarkiai paveikusi vadinamoji *istorijos filosofija*. Tiesą sakant, terminas *istorijos filosofija* yra daugiaprasmis, kadangi akademinėje literatūroje jis naudojamas apibūdinti tiek *istorijos procesui*, tiek *ir jį tyrinėjančiam mokslui*. Todėl kai kurie civilizacijos tyrinėtojai, siekdami išvengti jo dviprasmiškumo, pasitelkia tikslesnius terminus „istorijos mokslas“ arba rečiau vartoja „istoriologija“ (nuo gr. žod. *logos* (gr. *λογος*, *logos* – žodis, kalba, mintis, sąvoka, protas), o šis taip pat vartojamas kaip filosofinė sąvoka, kuri reiškia *visuotinę pasaulio tvarką, dėsnių, beasmenį kosminį protą*. Vadinasi, moderni istorijos mokslo samprata, siejama su „istorijos filosofija“, išsirutuliojo iš vokiečių klasikinėje filosofijoje vykdytų istorijos filosofijos tyrinėjimų ir savo klasikinių pavidalą tyrinėjant civilizacijos problemas įgavo Georgo Hegelio filosofinėje sistemoje. Nuo Hegelio laikų ji suvokiama kaip *bendroji filosofinė istorinio proceso teorija*, kurios tikslas – pažinti ir filosofškai (konceptualiai) paaiškinti žmonijos sukurtos civilizacijos istorijos reiškinių ir procesų ištakas, esmę ir tolesnes raidos perspektyvas.

Išsisėmus vokiečių klasikinės istorijos filosofijos vykdytiems įvairių civilizacijos – dažniausiai dvasinės kultūros formų (filosofija, religija, menas) – tyrinėjimams ir kartu blėstant jos pažintiniam

užtaisui, ši mokslinė disciplina, kaip ir kultūros filosofija, susiformavusi eurocentristinės ideologijos ir tik antikos bei Vakarų civilizacijos raidos modelių apibendrinimo pagrindu, įžengia į gilios krizės, o vėliau ir išstūmimo iš akademinio diskurso tarpsnį, kadangi vakarietiškas civilizacijos raidos modelis negalėjo pretenduoti į universalumą, taigi ir į mokslinei disciplinai būtiną savo teiginių visuotinumą. Todėl *klasikinės kultūros filosofijos* funkcijas perėmė sparčiai besiplėtojanti *civilizacinė komparatyvistika*. Pastarosios šalininkai vis nuosekliau atsisako vokiečių klasikinei civilizacijos ir kultūros teorijai būdingų eurocentrinių (kadangi ji savo programinese tezėse rėmėsi nekvestionuojama „norma“ laikomais antikos ir Vakarų civilizacijos tyrinėjimais) nuostatų ir universalių ambicijų, tačiau dar išsaugoja ankstesnei istorijos filosofijos tradicijai būdingą gnoseologinę orientaciją ir virsta skirtingoms teorinėms ir metodologinėms priegoms atvira civilizacine komparatyvistika, stipriai paveikta *postmodernios istorinės epistemologijos*.

Tačiau civilizacijos tyrinėjimai XX a. pradžioje, mokslininkams gvildenant istorinio proceso dėsningumus lygiagrečiai filosofijos istorijos tyrinėjimams, įgauna ir kitą *istoriosofijos* (nuo gr. **istoriosofija** – (gr. *historia* – istorija + *sophia* – išmintis; sk. *istorijosofija*) pavidalą. Ši subdisciplina yra istorijos filosofijos dalis, tirianti istorinės būties teoriją ir siekianti apmąstyti istorinių procesų prasmę. Ji kelia fundamentalius civilizacijos istorijos klausimus apie pačią civilizacijos istoriją: koks yra jos modelis, kokios jos varomosios jėgos, raidos dėsningumai, galutinis tikslas ir pan.

Istoriosofija siaurąja prasme yra visuma pačių bendriausių idėjų apie istorinio proceso esmę, tikslą ir raidos perspektyvas, kuri, viena vertus, jungia istorijos filosofijos ir teorinės istoriologijos idėjas. Istoriosofija ypatingai išpopuliarėja augant Friedricho Nietzsche's, Oswaldo Spenglerio, Arnoldo Toynbee ir Martino Heideggerio idėjų įtakai civilizacijos tyrinėjimuose ir glaudžiai siejasi su krizinių ir apokaliptinių idėjų įtakos augimu. Šios nuostatos yra būdingos ir Nietzsche's, Spenglerio ir Heideggerio idėjų paveiktų daugelio postmodernistinės civilizacijos teorijos šalininkų koncepcijoms. Istoriosofiniams civilizacijos tyrinėjimams neretai būdingas apokaliptinio lemties ženklas atspalvis.

Tačiau kalbant apie istorinių disciplinų vaidmenį dabartinėje civilizacinėje komparatyvistikoje, pirmiausia reikia kalbėti apie svarbą *istoriologijos*, kurios dėmesio centre yra civilizuotos visuomenės istorinių procesų ir istorinių raidos dėsnų aprašinėjimas, todėl ji neretai vadinama *pasakojamąja*, arba *naratyvine istoriologija*. Pastaroji dažniausiai apsiriboja tik empirinių civilizacijos istorijos faktų konstatavimu, jų aprašinėjimu ir daug rečiau – jų priežasčių aiškinimu. Todėl ji civilizacinės komparatyvistikos tyrinėjimuose atlieka vaidmenį tik antraeilės pagalbinės disciplinos, iš kurios faktų gaunamos gausios žinios vėliau tampa pagrindu teorijoms konstruoti. Vadinasi, *empirinė istoriologija* transformuojasi į *teorinę istoriologiją*, kurios hipotezėmis ir teorinėmis prielaidomis plačiai remiasi įvairių dabartinės civilizaciologijos pakraipų atstovai.

Iš čia plaukia ir tradicinis požiūris į istorijos mokslo objektą, kuris suvokia-

mas kaip dokumentuota žmonijos patirtis. Todėl laikotarpis iki rašytinių šaltinių atsiradimo dabartinėje civilizaciologijoje dažniausiai yra vadinamas *priešistorė*, arba *proistorė*. Tačiau, kaip rodo lyginamosios civilizacijų istorijos studijos, raštas skirtingose žemės rutulio taškuose atsiranda skirtingu laiku ir pavidalu. Ne visuomet jis buvo vienodai parankus istorinės atminties fiksavimui. Todėl vieningos priešistorės – istorijos atskyrimo „ribos“ neįmanoma aiškiai nubrėžti.

Tai – viena pagrindinių priežasčių, kodėl praeities miglose skęstančios priešistorės pažinimas dažniausiai būna paliekamas įvairiais artefaktais ar civilizacijų „nuolaužomis“ besidominčiai archeologijai. Tačiau iš tiesų riba tarp *istorijos* ir *archeologijos* pažinimo objektų yra paslanki ir aiškiai neapibrėžiama, kadangi abiejų teorinės ir metodologinės priegijos susipina ir jos vis dažniau naudojasi viena kitos laimėjimais.

Dabartinė civilizaciologija taip pat plačiai remiasi daugelio kitų pagalbinių istorinių disciplinų ir subdisciplinų laimėjimais. Jos padeda civilizacijų tyrinėtojų geriau nustatyti įvairių istorinių šaltinių autentiškumą, jų teikiamų žinių vertę. Tokių disciplinų visumai yra priskiriama *archeografija*, kurios dėmesio centre yra seniausių civilizacijos istorijos šaltinių aprašymas ir publikavimas; *archeologija* – praeities civilizacijų architektūros, skulptūros ir kitų materialinės kultūros liekanų, artefaktų tyrimas; *chronologija* – įvairių civilizacijos istorijos įvykių ir konkrečių dokumentų kuo tikslesnių datų nustatymas ir istorinio laiko skaičiavimas; *paleografija* – rašto kilmės ir raidos pažinimas; *epigrafika* – įvairių

civilizacijų kūrėjų paliktų įrašų ant akmens stelių, molio ir metalo dirbinių tyrimas; *etnografija* – įvairių žemės rutulio tautų ir kitų etninių bendrijų mitologijos, apeigų, kultūros tradicijų savitumo pažinimas; *genealogija* – įvairių dinastijų, giminių, šeimų kilmės istorijos tyrimas; *istorinė geografija* – konkrečios civilizacinės erdvės istorinės praeities geografijos tyrimas; *klimatologija* – pastaraisiais dešimtmečiais išskirtinę svarbą civilizacijos tyrinėjimuose įgavęs mokslas. Jis, skirtingai nei *meteorologija*, kuri susitelkia į santykinai trumpalaikių orų sistemų tyrimus, studijuoja šių sistemų pasireiškimo dažnumą bei tendencijas per daug ilgesnius istorinius laikotarpius; *numizmatika* – monetų kilmės, jų kalimo isto-

rijos bei apyvartos pažinimas, *paleografija* – senovinių rankraščių, jų išvaizdos, šrifto rūšies, rašymo priemonių tyrimas; *heraldika* – mokslas apie herbus, jų sudėtinųjų komponentų simbolines prasmes; *sfragistika* – įvairių antspaudų tyrimas; *diplomatika* – mokslas apie istorinį dokumentą; *istoriografija* – istorijos mokslo raidos pažinimas; *šaltinotyra* – istorijos šaltinių atsiradimo, pobūdžio, autentiškumo, patikimumo, šių šaltinių rūšių ir turinio specifikos tyrimas. Panašiai galėtume išskleisti ir ne mažiau svarbių civilizaciniams tyrinėjimams kultūrologinių ir sociologinių mokslų kompleksus, kurie detalčiau aptarti anksčiau paskelbtose monografijose (žr. Andrijauskas 2001; Andrijauskas 2003).

CIVILIZACINIŲ PRIEIGŲ ĮVAIROVĖ

Dabartinės civilizaciologijos ir mus labiausiai dominančios jos dalies – civilizacinės komparatyvistikos – teorines ir metodologines slinktis neabejotinai veikia naujausios, unikalios palydovinių tyrinėjimų atskleistos paskirų civilizacinių pasaulių pažinimo galimybės, fizikinės, cheminės, rentgenografijos, spektrinės analizės, biotechnologijų, molekulinės archeologijos, DNK tyrinėjimų ir lazerių skanavimo metodai, leidžiantys mokslininkams nepalyginamai tiksliau nustatyti tyrinėjamų objektų amžių ir sukurti trimačius analizuojamų objektų ir artefaktų modelius. Šios naujausios tyrinėjimo strategijos ir metodai minėtuose moksluose aktyviai sąveikauja su klasikiniais istorijos, kultūrologijos, archeologijos, geografijos, geodezijos, kartografijos ir naujais, dabar sparčiai besi-

plėtojančiais ekologijos, demografijos, klimatologijos, technologijų istorijos laimėjimais. Minėti su naujaisiais moksliniais atradimais ir technogeninės civilizacijos raida susiję pokyčiai suteikia civilizacijos tyrinėtojams galimybę kitaip įvertinti anksčiau iškilusias hipotezes ir pasisemti jų patikrinimui daug anksčiau neprieinamų patikimų duomenų, kuriuos suteikia unikalūs dabartinių mokslų ir technologijų laimėjimai.

Tačiau, nepaisant pastarųjų kelių dešimtmečių civilizaciniuose tyrinėjimuose pasiektų įstabių laimėjimų, pavyzdžiui, palydovinių tyrinėjimų suteiktų unikalių duomenų apie protoindiškos ir majų civilizacijų išplitimo arealus, jų krizės ir saulėlydžio tikrąsias priežastis, Užsacharės juodosios Afrikos civilizacinių centrų lokalizaciją ir mastus, iki šiol juose išlie-

ka ir sugyvena daug tarpusavyje polemizuojančių tradicinių ir naujausių požiūrių. Įvairūs mokslininkai į civilizacinės raidos procesus žvelgia skirtingai: vieniems jie yra kylančia tiesia linija besiskleidžiantis istorinis procesas, neatšiejamas nuo progreso idėjos, kitiems – tai paprasčiausia skirtingas evoliucijos pakopas pereinanti raida, tretiems – pirmiausia ekonominių pokyčių paveikta raida, ketvirtiems – ciklinis fenomenas, tarsis pakartojantis visų kitų gyvų organizmų pagrindines raidos fazes, penktiems ji – pirmiausia yra įvairių socialinių veiksnių sąlygotas reiškinys. Šiuos skirtingus požiūrius būtų galima vardinti ilgai, tačiau pereikime prie įtakingiausių, pastarąjį šimtmetį civilizacinėje komparatyvistikoje vyraujančių, principinių metodologinių priegū glausto aptarimo.

Iš daugelio tradicinių, dar XIX a. antroje pusėje iškilusių civilizacinių teorijų turbūt didžiausią įtaką XX a. civilizacinėje komparatyvistikoje išsaugojo *evoliucinės, formacinės, ciklinės ir sociologinės* teorijos. Tačiau dabartinėje humanistikoje jos patiria esminius pokyčius, kadangi stiprėja įvairių, vėliau iškilusių tarpdalykinių tyrinėjimo strategijų ir metodų įtaka, o dėl postmodernizmo ideologijos poveikio augs įvairių reliatyvistinių teorijų įtaka ir aršėja jų šalininkų polemika su ilgai vyravusiomis klasikinėmis civilizacijos teorijomis.

Kita vertus, dabartinėje civilizacinėje komparatyvistikoje iš pagrindinio tyrinėjimų lauko palaiptiesiems išstumiamos ilgai vyravusios evoliucinės ir formacinės stadijinės teorijos, kurių šalininkai žvelgė į visuotinę Civilizaciją *kaip vienieta, tiesinį, pažangų istorinės raidos proce-*

są, kuriame išskyrė kelias nuosekliai vieną kitą keičiančias stadijas, fazes arba etapus. Joms oponuojančios liberalios teorijos adeptai tradiciškai pabrėžia lemiamą ne tik *ekonominių*, tačiau ir *rinkos* veiksnių poveikį įvairiose socialinio ir kultūrinio gyvenimo srityse.

Taip pat didžiulę įtaką įgavo tiesinės pažangos teorijoms oponuojančios ciklinės civilizacijos teorijos šalininkai (Leo Frobenius, Oswaldas Spengleris, Arnoldas Toynbee, Nikolajus Kondratjevas ir kt.), kurie, nepaisant skirtumų detalėse, prieina išvadą, kad *cikliškumas yra visuotinė, visoms socialinėms ir sociokultūrinėms sistemoms būdinga raidos forma.* Šiuos teiginius aptinkame daugiau nei prieš du tūkstančius metų parašytuose žymaus kinų istoriko Sima Qianio (145 arba 135–86 m. pr. m. e.), o vėliau – Ibn Khaldūno veikaluose. Jų ir anksčiau minėtų civilizacijos teoretikų įsitikinimu, *nėra nei vienos socialinės ir sociokultūrinės sistemos pradedant šeima ir baigiant civilizacija, kurios nepaklustų ciklinės dinamikos dėsningumams ir nuosekliai nepereitų užgimimo, plėtros, brandos, krizės, žlugimo arba perėjimo į naują raidos spiralę arba reliktinę būseną tarpinių.*

Dabartinių teoretikų nuomone, ciklinės sociokultūrinių organizmų raidos pagimdytos krizės dažniausiai būna *įveikiamos socialinėmis revoliucijomis, nuosekliomis reformomis ir inovacijomis.* Jei *socialinės revoliucijos* nesukelia esminės *socialinės transformacijos* ir nepagimdo naujų socialinių santykių sistemų, jos yra pasmerktos pralaimėti. Ne mažiau pavojingos sociokultūrinėms organizmams yra ilgai užsitęsusios socialinės reformos, kadangi jos išsunkia materialinius ir dva-

sinisius išteklius, tačiau, svarbiausia, gimdo žmonių nusivylimą, depresiją, pesimizmą, netikėjamą sėkmingais rezultatais, o galiausiai, sugriauna socialinę sistemą iš vidaus. Kita vertus, kuo ilgiau *socialinės revoliucijos ir reformos užsitęsia, tuo giliau jos visuomenę įklampina į krizę ir veda į stagnaciją, surambėjimą ir pražūtį.*

Ir galiausiai, inovacijos yra nepaprastai svarbus dinamiško sociokultūrinio organizmo raidos veiksnys, kadangi senos, praradusios efektyvumą sistemos elementus jos pakeičia naujais, daug šiuolaikiškesniais, lanksčiau prisitaikiusiais. Inovacijos ypatingą svarbą įgyja dabartiniame sparčiai besikeičiančiame pasaulyje, kuriame egzistuoja niekuomet anksčiau nebuvo tokia nuožmi konkurencija visose ekonominio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo srityse. Ciklinės teorijos šiandien vis dažniau kritikuojamos dėl jų naudojamų metodologinių instrumentų vienpusiškumo.

Sociologinės pakraipos civilizacijos teoretikai (Maxas Weberis, Emilė'is Durkheimas, Marcelis Maussas, Pitirimas Sorokinas, Vytautas Kavolis, Randallas Collinas) svarbiausias savo idėjas grindžia *sociologine* visuomenės raidos ir funkcionavimo procesų analize. Šios teorijos išsiskiria iš kitų dėmesiu visuomenėje vykstančių procesų analizei. Pagrindiniu civilizacinės analizės objektu šie tyrėjai laiko simbolines konstrukcijas, per kurias sklaidžiasi įvairios socialinių procesų apraiškos. Šios konstrukcijos teoriškai gvildenamos, siekiant aptikti jose glūdintį empirinį specifiškumą bei išryškinti pagrindines jų istorinės raidos trajektorijas, kurios ryškiausiai atsiskleidžia plačioje lyginamojoje perspektyvo-

je. Tokio požiūrio šalininkas Kavolis traktuoja civilizaciją kaip „didžiausią suvokiamą sociokultūrinio tyrimo vienetą“ ir teigia, kad būtent civilizacinė prieiga yra būtina siekiant adekvačiai suvokti didžiuosius politinės transformacijos, religinės ir ekonominės „pasaulio racionalizacijos“ bei antimodernistinės reakcijos į ją pokyčius. Gvildendamas civilizacijos fenomeną, traktuoja ją kaip kompleksinio pobūdžio kultūrinį reiškinį, išsiskiriantį didžiausia simboli- ne struktūra. „Man civilizacija, – rašo jis, – yra pati didžiausia simbolinė struktūra, kurią galima atpažinti žmonijos patirtyje. Civilizacinis metodas reikalauja visų tyrinėjamų detalių sutalpinimo į plačiausius simbolinius rėmus, atpažįstamus istorijoje ir žmonijos patirtyje“ (Kavolis 1996: 8).

Paskirų *sociologinių* prieigų šalininkų, pavyzdžiui, E. Durkheimo, M. Mausso, R. Collinso teorinės nuostatos yra laks- tesnės, tačiau, pavyzdžiui, tyrinėjantis civilizacijas M. Weberis išsiskiria savo kategoriškomis nuostatomis ir dažnai nepagrįstomis pretenzijomis į vienintelį teisingą iškilusių problemų sprendimą. Nepaisant to, kiek kruopščiai yra suformuluotas makrosociologinių civilizacinių tyrinėjimų strategijų metodologinis aparatas, iš tikrųjų sociologinių prieigų šalininkai negali tiksliai numatyti daugybės atsitiktinių, neprognozuojamų civilizacinių veiksmų pobūdžio, jų poveikio kryptių, gelmės ir daugybės kitų detalių, sąlygojančių civilizacinių procesų raidą.

Garsus amerikiečių idėjų istorikas ir makrosociologas Randallas Collinas savo programiniame veikle *Macrohistory. Essays in Sociology of the Long Run (Makroistorija. Ilgos trukmės sociologijos apy-*

braižos, 1999) neatsitiktinai pabrėžia svarbų tyrinėtojo sugebėjimą atskirti sociologinį pranašavimą, nuspėjimą arba norimą suvokimą nuo tikrovės. Jo įsitikinimu, mokliškai pagrįstas spėjimas reikalauja dviejų dalykų. „Pirmiausia, spėjimas turi remtis teorija, paaiškinančia skirtingus reiškinius, kurie atsiranda arba neatsiranda – tai yra modelis, kurio pagrindinė dalis yra teiginiai, panašūs į „jei..., tai...“ Čia būtinas daug griežtesnis teorijos standartas nei tai, ką paprastai sociologai supranta pasitelkdami šį terminą. Tai – ne kategorijų schema, ne metateorija ir netgi ne modelis proceso, prarandantis sugebėjimą stebėti vienas kitą keičiančius reiškinius remiantis „jeigu..., tai...“ schema. Antra vertus, būtina empirinė informacija apie išeities taškus – pradines sąlygas šiame teiginyje „jei..., tai...“ (Collins 1999: 65).

Tačiau ir visų minėtų prielaidų bei gausybės kitų griežtai mokslinių rekomendacijų kruopštus laikymasis analizuojant civilizacinius procesus toli gražu ne visuomet gali padėti mums prognozuoti daugybės sudėtingų ir įvairaus pobūdžio sunkiai prognozuojamų veiksnių poveikį civilizaciniams procesams.

Kyla natūralus klausimas: ar daugybė dabartinėje civilizacijos teorijoje sugyvenančių skirtingų požiūrių neigia vienas kitą? Vargu ar galima šitaip kategoriškai teigti. Turint omenyje dabartinėje civilizacijos teorijoje ryškėjančias slinktis ir integracines tendencijas, tyrinėjimo strategijų ir metodų glaudėjančių sąveikavimą ar net susipynimą, čia greičiau reikėtų kalbėti apie jų *tarpusavio papildymą*, kadangi šie požiūriai dažniausiai pabrėžia skirtingus tuo paties objekto – *civilizacijos* – pažinimo aspektus.

MARGINALINIŲ IR „UŽMIRŠTŲ“ CIVILIZACIJŲ PAŽINIMO AKTUALĖJIMAS

Dabartinės civilizacinės komparatyvistikos šalininkai operuoja milžinišku susintetintų žinių kompleksu. Iš čia kyla jų pretenzijos į ypatingą dabar intensyviai besiplėtojančios civilizaciologijos tarpdalykinių tyrinėjimų lauką, kurio tyrėjai ne tik skverbiasi į įvairias lyginamųjų civilizacijų studijų sritis, sintetina jų laimėjimus, tačiau ir brėžia paradigminius tolesnės globalios metacivilizacijos raidos orientyrus. Į šią civilizacinės komparatyvistikos misiją savo darbuose atkreipia dėmesį vienas įtakingiausių dabartinių sinologų ir komparatyvistų François Jullienas, kuris pabrėžia dabartinių lyginamųjų tyrinėjimų strategijų ir

metodologinių problemų sudėtingumą, būtinybę mokslininkams atsiriboti nuo supaprastintų sprendimų, pripažinti reliatyvizmo, įvairių nukrypimų nuo magistralinių civilizacijos raidos kelių svarbą lyginamuosiuose civilizacijų ir mąstymo tradicijų tyrinėjimuose (Jullien 2014: 23–25).

Akivaizdu, kad daugybės pagrindinių dabartinės civilizacinės komparatyvistikos tyrinėjimo strategijų ir metodologinių principų pažinimas yra svarbus siekiant plėtoti perspektyviausius žmogijos kultūrinės raidos projektus ir procesus. Ir galiausiai, parodo išskirtinę anksčiau mokslinio pažinimo periferijo-

je buvusių civilizacinės komparatyvistikos objektų, taip pat ir nepakankamai įvertintų mokslų – ekologijos, demografijos, klimatologijos, technologijų istorijos ir daugybės kitų, dabartinei civilizacijos teorijai aktualių mokslinio pažinimo sričių svarbą. Tai suteikia galimybę plačioje lyginamojoje perspektyvoje kitaip pažvelgti į žmonijos istorijoje gyvavusių ne tik didžiųjų, tačiau ir į akademinio mokslo paribius išstumtų civilizacijų istoriją, išryškinti jų charakteringiausias specifinius bruožus, įvertinti daugybės kitų, anksčiau neįvertintų, bet civilizacijos raidos procesą veikusių tradicinių kultūros formų, pasaulio suvokimo pamatinių kategorijų, elgesio normų, estetinių idealų ir pan. poveikio svarbą.

Vadinasi, vienu iš pagrindinių raktų pažinti slėpiningus civilizacijos raidos procesus laikomas atsisakymas nuo kai kurių mūsų vilčių nepateisinusių klasikinės civilizacijos teorijos paklydimų. Neatsitiktinai dėl postmodernistinio reliatyvizmo poveikio dabartiniai civilizacijos teoretikai ypatingą dėmesį skiria ne tiek pagrindinių civilizacijos teorijos kūrėjų sureikšmintoms, tariamai svariausia įnašą į civilizacijos istoriją padariusioms vadinamosioms *didžiosioms civilizacijoms*, o pirmiausia į anksčiau akademinio mokslo marginalijose buvusioms ir *užmirštoms* civilizacijoms, valstybėms ir kitiems sociokultūriniais dariniams, kuriuose, tradiciškai orientuotų mokslininkų požiūriu, nebuvo pakankamai aiškiai išreikšti pagrindiniai civilizacinių organizmų klasifikavimui taikomi tipologiniai požymiai (vertinant pagal pagrindinius „didiesiems“ civilizaciniams organizmams taikomus O. Spenglerio,

A. Toynbee, F. Braudelio ir kitų nurodomus *civilizacinius* kriterijus). Todėl dažniausiai tokie „klasikinių formų“ neįgavę sociokultūriniai organizmai buvo šalinami iš pagrindinio lyginamųjų civilizacinių tyrinėjimų lauko, ir tai laikyta savaime suprantamu dalyku.

Tačiau iš tikrųjų daugelis marginalinėmis laikomų užmirštų ar išstumtų į civilizacinės komparatyvistikos paribius kultūrų savo pamatiniais bruožais ir kitomis svarbiomis charakteristikomis atitinka pagrindinius civilizaciniams organizmams taikomus kriterijus. Daug tokių svarbių visuotinės Civilizacijos istorijos procesų suvokimui sociokultūrinių organizmų aptinkame Euroazijoje, Juodojoje Užsacharės Afrikoje, Lotynų Amerikos Andų ir Mezoamerikos regionuose, Šiaurės Amerikoje, Ramiojo vandenyno archipelagų platybėse ir kitose nuo pagrindinių kultūros centrų atokesnėse Žemės rutulio vietovėse. Į tokių unikalių civilizacinių organizmų sąrašą pakliūna Eurazijos stepių, protoindiškoji, Afrikos Sachelio juostoje iškilusios Merojes, Aksumo, Malio, Ganos, Songajų, Naujajame pasaulyje – olmekų, sapotekų, majų, toltekų, Norte Čiko, Močės, klajoklių indėnų sijų, Melanezijos, Mikronezijos, Polonėzijos ir kitos kultūros. (žr. Petrie 2017: 43–64; Grousset 2001; Stierlin 2007; Connah 2008; Coquery – Vidrovitch 2011; Lilley, Ian (ed.) 2006).

Vadinasi, šie unikalūs sociokultūriniai organizmai dėl jų *periferiškumo* ar menamo kultūros formų *paprastumo* neretai ne visuomet atitinka klasikinės civilizacijos teorijos aiškiai apibrėžtas civilizacijai priskiriamas standartines tipologines savybes ir bruožus, būtinus

įtraukti jiems į „normalių civilizacijų“ sąrašą. Pavyzdžiui, jie netelpa į ciklinės raidos schemas (genezė, brendimas, lūžis, nuosmukis, transformacija) arba neatitinka būtinų jų tariamą visavertiškumą patvirtinančių abstrakčių normatyvinių kriterijų: intensyvėjanti žemdirbystė ir gyvulininkystė, amatų atsiradimas, gimimas valstybės, kurioje įtvirtinami teisės principai, urbanizacija ir miestų atsiradimas, išvystyta prekyba, religijos, rašto atsiradimas, monumentaliosios architektūros užgimimas, darbinės veiklos diferenciacija ir pan. Todėl jei tik kokios nors civilizacijos statusą pretendavusios kultūros neatitikdavo jų visavertį reikšmingumą įrodančių minėtų kriterijų ir netilpdavo į šias klasikinės civilizacijos teorijos nubrėžtas idealias schemas, jos neišvengiamai atsidurdavo civilizacinių procesų tyrinėjimo marginalijose, tai yra anapus „išrinktųjų“ rato.

Vis dėlto aptariamų vadinamųjų *marginalinių* kultūrų *unikalumo* neverta nekritiškai perdėm sureikšminti, kadangi visi sociokultūriniai organizmai, kaip liudija civilizacijos istorija, jei tik jų „ne-užgesina“ netikėti istoriniai kataklizmai, gilios ekologinės krizės, naikinantys užkariautojų antplūdžiai, *dažniausiai perena tuos pačius istorinės raidos etapus*. Kita vertus, daugelis marginalinėmis laikomų užmirštų ar išstumtų į civilizacinės komparatyvistikos paribių kultūrų, įdėmiau į jas pažvelgus, savo pamatiniais tipologiniais bruožais ir svarbiausiomis charakteristikomis atitinka pagrindinius civilizaciniams organizmams taikomus kriterijus.

Minėti klasikinės civilizacijos teorijos raidos ypatumai ir eurocentrinės jos

nuostatos paaiškina, kodėl taip ilgai, pavyzdžiui, į *marginalinių* ar *užmirštųjų* civilizacijų būrį pateko tokios svarbios ikikolumbinių civilizacijų raidos kelių savitumams pažinti civilizacijos kaip Norte Čiko civilizacija Anduose. Ji užgimė tuo pačiu metu, maždaug 3000 m. pr. m. e., kai senajame pasaulyje formavosi seniausios didžiųjų upių Mesopotamijos, Egipto, protoindiškoji ir protokiniškoji civilizacijos. Į mokslininkų dėmesio lauką iš daugybės Naujajame pasaulyje išsiskleidusių civilizacijų palyginti vėlai pateko tik inkai, actekai ir majai, o tokios svarbios šio regiono civilizacinių procesų pažinimui civilizacijos kaip Čavino, Navino, Monte Albano, olmekų, sapotekų, naskos ir kitos atsidūrė civilizacinių tyrinėjimų paribiuose.

Panaši padėtis yra susidariusi ir juodosios Užsacharės civilizacinių pasaulių pažinime: apie jų neabejotinai reikšmingus ir Viduržemio bei Artimųjų Rytų regionams svarbius ryšius dažniausiai civilizaciologijoje tik epizodiškai užsimeinama. Tačiau šioje civilizacinėje erdvėje iškilo ir gyvavo daug svarbių, gilų rėžį Senojo pasaulio istorijoje palikusių civilizacinių organizmų, iš kurių pirmiausia reikėtų išskirti Nilo aukštupyje ir Sahelio juostoje iškilusius civilizacinius pasaulius, kurie dėl transsacharinės prekybos poveikio išsiskleidė didžiulėje erdvėje į pietus nuo Sacharos. Šioje tarpinėje teritorijoje tarp dykumų ir atogražų sklaidžiantis islamo kultūros tradicijoms per transsacharinę prekybą, rytinėje Afrikos dalyje iškilo galingos Etiopijos, Nok, Aksumo, o vakarinėje – Ganos, Malio, Songajų imperijos. Kitoje rytinėje Afrikos pakrantėje I m. e. tūkst. iškilo

indų ir islamo kultūrų paveikta savita suahilių civilizacija. Dar piečiau nuo Sahelio juostos civilizacinių pasaulių išsiskleidė vakarų Afrikoje savarankiškai susiformavę Benino, jorubų Nigerijoje, Kongo, Nok, zulu, Zimbabvės ir kiti civilizaciniai židiniai.

Iš šiaurės Amerikoje gyvavusių vietos, dažniausiai klajoklių indėnų sukurtų, civilizacijų įdomiausios yra apačių,

čerokių, irokėzų, alkonikų, navachų, pueblo, zunių, hope, sijų ir kitų indėnų genčių sukurtos kultūros formos. Į civilizacinių tyrinėjimų lauką taip pat dar menkai įtrauktos Ramiojo vandenyno erdvėse išsiskleidusios Australijos, Naujosios Zelandijos, Naujosios Gvinėjos, Melanezijos, Mikronezijos, Polinezijos salynuose randamos savitos kultūrinio gyvenimo formos.

UŽSKLANDA

Vadinasi, dabartiniai civilizacijos teoretikai, suvokdami skirtingų civilizacinių pasaulių kultūros formų unikalumą ir jų raidos kelių pažinimo svarbą lyginamiesiems tyrinėjimams, vis daugiau dėmesio skiria ne tiek pagrindinių, klasikų su-reikšmintų vadinamųjų *didžiųjų civilizacijų*, tačiau, priešingai, į klasikinės civilizacinės komparatyvistikos paribius išstumtų ir laikomų mažiau reikšmingais vadinamųjų *marginalinių*, nepilnai išsiskleidusių ar dėl gamtinės aplinkos įtakos savitais raidos keliais pasukusių sociokultūrinių organizmų pažinimui. Šios teorinės ir metodologinės dabartinės civilizacinės minties slinktys suteikia galimybę mokslininkams plačioje lyginamojoje perspektyvoje kitaip pažvelgti į žmonijos raidoje gyvavusių civilizacijų istoriją, išryškinti jų charakteringiausias bruožas, įvertinti daugybės kitų civilizacijos raidos procesą formuojančių tradicinių kultūros veiksnių, pasaulio suvokimo pamatinių kategorijų, elgesio normų, estetinių idealų ir pan. poveikio svarbą.

Pereidamas į tokių civilizacinių fenomenų lyginamosios analizės plotmę, mokslininkas iš tikrųjų susiduria su dau-

gybe netikėtų problemų, kurios verčia įdėmiau žvelgti į tyrinėjimo strategijų formavimą ir tarpdalykinės analizės teikiamas pažinimo galimybes. Siekiant analizės patikimumo, pirmiausia būtina į tyrimo lauką įtraukti ne tik lyginamų sociokultūrinių organizmų *panašumus*, tačiau ir regėti *skirtumus*, kadangi vienu išryškėjimas, o kitų užtušavimas ar nepastebėjimas neišvengiamai pakenks tyrimui. Antra vertus, nereikia užmiršti, kad ne visi lokalių civilizacijų segmentai, sudarantys jų morfologinę struktūrą, yra vienodai ilgalaikiai; civilizacijos ir jų savitumą sąlygojantys struktūriniai elementai, priklausomai nuo konkretaus istorinio ir erdvinio konteksto, savo raidoje neišvengiamai patiria daugiau ar mažiau esminius pokyčius. Iš čia kyla būtinybė tyrėjui išsaugoti lyginamų sociokultūrinių organizmų segmentų sistemos visumos neiškreiptą vaizdą, nepervertinti vienu civilizacinio organizmo segmentų svarbos kitų sąskaita, nes tokia lyginamosios analizės nuostata neišvengiamai paveiks gautus tyrimo duomenis.

Iš tikrųjų daugelis marginalių ir užmirštų praeities valstybių, visuomenių,

kultūrų, anksčiau vertintos remiantis pagrindiniais civilizaciniais organizmams taikomais kriterijais, dažniausiai buvo šalinami iš pagrindinio lyginamųjų civilizacinių tyrinėjimų lauko, ir tai laikyta savaime suprantamu dalyku. Tačiau iš tikrųjų marginalinėmis laikomos užmirštos ar išstumtos į civilizacinės komparatyvistikos paribus kultūros savo vientisais pamatiniais bruožais ir charakteristikomis atitinka pagrindinius civilizaciniais organizmams taikomus kriterijus. Todėl analizuojant jas galima daug giliau suvokti civilizacinių procesų sudėtingumą, įvairovę, pastebėti įvairius nukrypimus nuo magistralinių raidos

kelių. Iš čia kyla daugybės dabartinių civilizacijos tyrinėtojų dėmesys klasikinio civilizacinio diskurso marginalijose buvusiems civilizaciniais fenomenams, kuriuose surandami atsakymai į daugelį civilizacijų studijose iškilusių mįslių. Tai paaiškina ir vykstančias radikalias civilizacinės komparatyvistikos slinktis, kadangi vertingiausią medžiagą tyrinėjimams dabartiniai mokslininkai aptinka ne Senovės Graikijoje, Romoje, Vakarų civilizacijos erdvėje, o Juodojoje subsaharinėje Afrikoje, Naujajame pasaulyje, Okeanijos platybėse ir kitose tradicinėms civilizacijų klasifikacijos schemoms svetimose civilizacinėse erdvėse.

Literatūra ir nuorodos

- Andrijauskas Antanas. 2001. *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija*. Vilnius: VDA.
- Andrijauskas Antanas. 2003. *Kultūrologijos istorija ir teorija*. Vilnius: VDA.
- Braudel Fernand. 1994. *Kapitalizmo, dinamika*. Vilnius: Baltos lankos.
- Collins Randall. 1999. *Macrohistory. Essays in Sociology of the Long Run*. Stanford. CA: Stanford University Press.
- Jullien François. 2014. *L'archipel des idées de François Jullien*. Paris: Maison des Sciences de l'Homme.
- Kavolis Vytautas. 1996. *Kultūros dirbtuvė*, Vilnius: Baltos lankos, 1996.
- Petrie C. A. 2017. Crisis, what crisis? Adaptation, resilience and transformation in the Indus Civilisation, in Cunningham, T. and Driessen, J. (eds). *Crisis to Collapse: The Archaeology of Social Breakdown*. Aegis Publications, UC Louvain: 43–64.
- Grousset René. 2001. *L'Empire des steppes: Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*. Paris: Payot.
- Stierlin Henri, *MEXICA : Climats, peuples et civilisations du Mexique précolombien*. Italie, Éditions de l'Imprimerie nationale, 2007.
- Connah Graham. 2008. *Afrique oubliée: une introduction à l'archéologie du continent*. Paris: L'Harmattan.
- Coquery Catherine – Vidrovitch. 2011. *L'Afrique au sud du Sahara, de la préhistoire à nos jours*. Paris: Édition La Découverte.
- Lilley Ian (ed.), 2006. *Archaeology of Oceania: Australia and the Pacific Islands*. Malden, Oxford & Melbourne: Blackwell Publishing.